

مؤلفه‌های ادبیات تعلیمی و تربیتی رضوی در سینمای مستند ایران (موردکاوی: مستند رضای رضوان، اثر مجید مجیدی)

رضا صفری *
وحید یامین پور ***
اسماعیل بنی‌اردلان **
محمد رضا شریف‌زاده ****
دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۵/۰۹
پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۰۷/۱۶

چکیده

باتوجه به اهمیت مفهوم تعلیم و تربیت رضوی و لزوم ایجاد و نشر آن در جامعه، هدف این پژوهش، بررسی این مفاهیم در سینمای مستند «رضای رضوان» بوده است. روش این تحقیق، ترکیبی (کمی و کیفی) است. مهم‌ترین مؤلفه‌ها و مصادیق تعلیم و تربیت رضوی در فیلم «رضای رضوان» عبارتند از: ۱. امید به خدا؛ ۲. تلاش برای رسیدن به اهداف؛ ۳. دوری از آرزوهای خیالی؛ ۴. امید به گذشت از خطا؛ ۵. تمرکز بر واقع‌بینی و پذیرش حقایق؛ ۶. امید به آینده. یافته‌ها بیانگر این است که نشر آموزه‌های رضوی در جامعه، وجود نظام تعلیمی و تربیتی، تغییر در محتوای فیلم‌های تعلیمی با اندیشه رضوی، استفاده از اندیشه‌های رضوی در امور جامعه، ایجاد محیط امن و فضای سالم و وجود مدیران دولتی و غیردولتی متخصص و آشنا به ادبیات تعلیمی رضوی، به افزایش روحیه تعلیمی و تربیتی رضوی بین مردم خصوصاً جوانان خواهد انجامید.

کلیدواژه‌ها: تعلیم و تربیت رضوی؛ فیلم مستند؛ امید

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دوره دکتری فلسفه هنر، با عنوان «حکمت اشراقی (سهروردی) در هویت سینمای ملی» است.

* دانشجوی دوره دکتری فلسفه هنر، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران
rezasa1387@yahoo.com

** نویسنده مسئول: دانشیار گروه پژوهش هنر، دانشگاه هنر، تهران، ایران
esmaielbaniardalan@gmail.com

*** استادیار گروه حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق، تهران، ایران
yaminpour@gmail.com

**** دانشیار گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران
m2_sharifzadeh1@yahoo.com

مقدمه

داشتن انسان‌های سالم در تمامی ابعاد وجودی در هر جامعه، یکی از اصلی‌ترین اهداف آن جامعه، به‌شمار می‌رود. در این میان، تعلیم و تربیت، یکی از شاخصه‌های مهم جامعه سالم و الگو می‌باشد. بعد از انقلاب اسلامی در ایران، کارشناسان و متولیان امور تعلیمی، تربیتی و فرهنگی، یکی از معیارهای اصلی پیشرفت در جامعه اسلامی را، بهره‌گیری از تعلیمات^(۱) و آموزه‌های رضوی در تمام سطوح آموزشی، خصوصاً در سطح کودکان و نوجوانان در خانواده، سازمان‌ها و ارگان‌های آموزشی، تعریف کرده‌اند؛ چراکه پرورش استعدادها و کودکان، نوجوانان و جوانان، با رویکرد و تأکید بر اندیشه‌های رضوی، ضمن تضمین سلامت روانی و جسمانی، امیدواری را در جامعه رشد خواهد داد و افراد امیدوار هم، گرایش به مثبت‌اندیشی را بین شهروندان یک جامعه ترویج و گسترش می‌دهند. این افراد به‌لحاظ روحی روانی، از سایرین، بیشتر روحیه مقاومت، پایداری و سختکوشی را در برابر ناملایمات زندگی و نیز چالش‌های به‌وجودآمده از خود نشان می‌دهند. جدا از نظام آموزشی، این مسائل می‌تواند در بستر بسیاری از پدیده‌های نوظهور اجتماعی و فرهنگی و در قالب فرهنگ بصری و رسانه‌ای، تکوین و تثبیت شود. سینما به‌مثابه یک رسانه مؤثر، یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین جنبه‌های تعلیمی و تربیتی رضوی را می‌تواند، در جامعه سبب شود.

پس از انقلاب اسلامی، سینماهای کشور همچون سایر حوزه‌ها، دستخوش تحولات و تغییرات بنیادی شدند. رویکرد تعلیمی و تربیتی داشتن در نظام سینمایی کشور، با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، معیار و ملاک محتوای سینماها شد و این نوع سینما می‌توانست، در بازه زمانی خاص، خطرات و آسیب‌های روانی، در بعد فرهنگی و اجتماعی و معنوی را در کشور کاهش دهد. به‌بیان دیگر، توانمندساختن افراد جامعه را باعث می‌شود. محیط سینمایی می‌تواند با استفاده از ادبیات دینی و با رویکرد تعلیمی و تربیتی رضوی، در میزان سلامت افراد جامعه مخصوصاً کودکان، نوجوانان و دانشجویان، نقش اساسی داشته باشد. گرچه، سینمای پس از انقلاب، تجربه‌های دشواری را از سرگذرانده و طی این مدت، به یکی از جدی‌ترین مقوله‌های فرهنگی، در قیاس با سایر هنرها، تبدیل شده است، اما به‌نظر می‌رسد، هنوز نتوانسته است، خواسته‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی را برآورده کند. به‌رغم همه تغییرات شکلی و محتوایی پس از انقلاب،

فعالیت جریان‌های مدرنیستی و سکولار در سینمای ایران ادامه یافت (اسفندیاری، شهاب، ۱۳۹۵). حدود چهار سال اول انقلاب، تلاش‌های فراوانی، صرف تشنج‌زدایی، برقراری آرامش و راه‌اندازی تولید شد. طی ده سال بعد، به دلایل بسیار از جمله ثبات مدیریت، میزان دگرگونی‌های کیفی و کمی سینمای ایران، حتی ناظران مخالف را نیز وادار به پذیرش این واقعیت کرد که سینمای این سال‌ها، به‌رغم مشکلات داخلی، پدیده‌ای جدی در مناسبات فرهنگی جهان امروز است (طالبی‌نژاد، ۱۳۷۷)؛ چراکه «فرهنگ، ستون فقرات حیات یک ملت و هویت یک ملت است»^(۲). این اتفاقی است که در برخی دیگر از کشورهای آسیایی هم به‌وقوع پیوست و برخی از سینماگران آن کشورها نیز توانستند، چهره تازه‌ای از سرزمین، فرهنگ و هویت اجتماعی خود، به جهانیان عرضه کنند. بنابراین، پیگیری دگرگونی‌های درونی سینمای ایران، در چهل سال گذشته، ضرورتی گریزناپذیر و درعین حال دشوار است. دشوار از آن جهت که هنوز در دل این جریان تاریخی سینما قرار داریم که این، قضاوت قطعی، را در این خصوص، محل تردید قرار می‌دهد. اما آنچه مسلم است اینکه سینمای پس از انقلاب، بسیاری از مناسبات فرهنگی، ملی و بین‌المللی را دچار تغییرات اساسی کرد. از جمله اینها، تغییر در رویکرد استفاده از محتوا در فیلم‌هایی با موضوع تعلیمی و بازتاب مسائل و مشکلات افراد جامعه است. رویکرد تعلیمی و تربیتی رضوی در سینمای پس از انقلاب، چه در حوزه مستند و چه در حوزه داستانی، از مهم‌ترین موضوعاتی است که بسیاری از متولیان سینمایی به آن اهتمام ورزیدند. روزنامه «گاردین» در دهم آبان ماه ۱۳۵۷، از زبان امام خمینی (ره) نوشت: «ما با سینماهایی که برنامه آنها، فاسدکننده اخلاق جوانان و مخرب فرهنگ اسلامی باشد، مخالفیم، اما با برنامه‌هایی که تربیت‌کننده و به نفع رشد سالم اخلاقی و علمی جامعه باشد، موافق هستیم. همچنین در گفتگو با روزنامه «اشپیگل» عنوان کرده بود که: سینماها کارشان از بین بردن روحیه مقاومت در نسل جوانان کشور بوده است... شما یک سینمای اخلاقی، یک سینمای علمی بیاورید، اگر کسی مخالفت کرد!» (طالبی‌نژاد، ۱۳۷۷).

بنابراین، ویژگی‌های اطلاع‌رسانی و تعلیمی و تربیتی اسلامی در سینمای ایران، تأکید رهبر کبیر انقلاب اسلامی بوده است.

روش پژوهش

این پژوهش، به روش ترکیبی (کمی و کیفی) صورت گرفته است. در بخش کیفی، در گام نخست، با استفاده از تحلیل مضمون مؤلفه‌های مفهوم تعلیم و تربیت، با رویکرد رضوی از سکانس‌ها و صحنه‌های فیلم «رضای رضوان»^۱، استخراج شد. تحلیل مضمون، به‌عنوان یکی از روش‌های رایج کیفی، روشی برای شناخت و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). در این روش، مفاهیم با هدف دستیابی به عناصر معنایی یک مفهوم، تحلیل می‌شوند (لطیفی و همکاران، ۱۳۹۲). در این روش ممکن است پژوهشگران مختلف هنگام تحلیل و استنباط داده‌ها، استنباط‌های متفاوت داشته باشند و حتی تحلیل‌های خود را دخالت دهند (نیک‌نشان و همکاران، ۱۳۸۹). از آنجاکه در این روش، ادبیات تعلیمی رضوی، به‌عنوان مفهوم محوری و مؤلفه‌های آن، به‌عنوان مفهوم سازمان‌دهنده و زیرمؤلفه‌های تعلیم و تربیت رضوی، به‌عنوان مفاهیم پایه، در نظر گرفته شده است و در برخی موارد، مضمون و واحد تحلیل، یکی است، لذا با استفاده از روش تحلیل مضمون مؤلفه‌های تعلیم و تربیت رضوی از مستند «رضای رضوان»، استخراج می‌شود. در بخش کمی برای تأیید یافته‌ها و استنباط‌های صورت گرفته و همچنین رتبه‌بندی مؤلفه‌ها، از روش چک کردن به‌وسیله اعضا^۲ استفاده شد. در این روش، متخصصان، مشاهدات و یافته‌های به‌دست آمده را ارزیابی کرده و در صورت موافق بودن با این یافته‌ها تصور می‌شود پژوهش از دقت و روایی برخوردار است و مؤلفه‌هایی که روی آنها توافق بیشتری باشد، از اعتبار بیشتری برخوردارند (همان). براین اساس مضامین و مؤلفه‌های شناسایی شده مرتبط با ادبیات تعلیمی رضوی، در جدولی به متخصصان که شامل ۱۱ نفر از متخصصین (سه نفر دارای تحصیلات سینمایی، شش نفر از اعضای هیئت علمی گروه سینما در دانشگاه‌های شهر تهران و دو نفر از مدرسین و منتقدین سینمایی) که براساس ملاک‌هایی همچون تخصص و مدرک دانشگاهی معتبر در سطح کارشناسی ارشد و دکترا و انجام فعالیت‌های پژوهشی

۱ - فیلم «رضای رضوان» به کارگردانی مجید مجیدی کارگردان و تهیه کننده مطرح ایرانی، مستندی است که درباره حرم حضرت علی‌بن موسی‌الرضا(ع) ساخته شده است. این مستند روایت مردانی است که بی مُرد و منت در حرم امام رضا(ع) مشغول امر کفشداری زائران هستند.

مرتبط و به شکل هدف‌مند انتخاب شده بودند، ارائه شد. این متخصصان نظر خود را درباره مؤلفه‌های استنباط‌شده، در قالب طیف «لیکرت»، که شامل گزینه‌های کاملاً موافق تا کاملاً مخالف بود، بیان کردند. برای سنجش پایایی یا قابلیت اعتماد داده‌ها، بین کدگذاران مستقل، روش‌های مختلفی عرضه شده است که روش توافق درصدی یکی از این روش‌هاست. در این روش مفهوم اطمینان‌پذیری، جانشین مفهوم پایایی در حوزه کمی شده و به درجه بازیافت‌پذیری و تکرارپذیری داده‌ها از سوی سایر افراد اطلاق می‌شود و میزان توافق و اطمینان‌پذیری بالای ۷۰ درصد نشان‌دهنده تأیید و اطمینان بالای یافته‌هاست (عباس‌زاده، ۱۳۹۱).

در این بخش از پژوهش، از روش توافق درصدی استفاده شد و معیار تأیید مؤلفه‌ها، وجود حداقل ۷۰ درصد پایایی بین کدگذاران بود. در تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها، طیف گسترده‌ای از روش‌ها و فنون وجود دارد که شبکه مضامین یکی از روش‌های مهم تجزیه و تحلیل یافته‌هاست. در این روش، مضامین پایه، سازمان‌دهنده و عالی در یک روند مشخص و منظم روابط بین مضامین را نشان می‌دهد (عابدی و همکاران، ۱۳۹۰). در این روش، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا در مرحله کدگذاری انتخابی ادبیات تعلیمی رضوی، به عنوان مقوله مرکزی برای مرتبط‌سازی تمام مقولات دیگر به آن انتخاب شد که معرف کد یا مضمون محوری پژوهش است. سپس در مرحله کدگذاری محوری با مراجعه به سکانس‌های فیلم «رضای رضوان» مقولات مرتبط با ادبیات تعلیمی، استخراج شد و با بررسی مشابهات و تمایزات بین مضامین، مضامینی که ارتباط بیشتری باهم داشتند در یک دسته قرار گرفتند و مضامین سازمان‌دهنده را تشکیل دادند. در نهایت دو مرحله کدگذاری باز و مضامین پایه مرتبط با ادبیات تعلیمی، استخراج شد و مضامین یا کدهای پایه را تشکیل دادند. در جدول ۱ کدگذاری داده‌ها به اختصار بیان شده است.

جدول ۱: میزان توافق متخصصان در زمینه مؤلفه‌های ادبیات تعلیمی و تربیتی رضوی در مستند «رضای رضوان»

مصادیق کدها در مستند رضای رضوان	کدگذاری باز مضامین پایه	کدگذاری محوری مضامین سازمان‌دهنده	کدگذاری انتخابی مضامین عالی
دست‌هایی که به سمت آسمان گشوده و صدای دعا و صحنه همراه با صدای زیبای پرندگان که صدای دلنشین تقاره‌ها با آن همراهی می‌کند (دقیقه ۲ - ۱ و ۷ - ۵).	توکل	امید به رحمت خداوند	ادبیات تعلیمی رضوی
	رحمت		
	گذشت		
صحنه‌ای که دست‌های پینه بسته‌ای، محصول را از خاک بیرون می‌کشد (دقیقه ۳ - ۲)	هدف	تلاش برای رسیدن به اهداف	
	سختکوشی		
	تلاش		
صحنه تصاویر و گفتگو درباره دنیا و آخرت که عنوان شده، بسیاری از چیزهای مادی و دلفریب، با استفاده از ادبیات و آموزه‌های رضوی، از ارزش و اعتبار ساقط می‌شوند (دقیقه ۸ - ۷)	آرزوهای سالم	دوری از آرزوهای خیالی	
	اراده		
	عقلانیت		
صحنه گفتگوی صمیمانه کفشار با زائر (دقیقه ۱۵)	تشویق	امید به گذشت از خطا	
	مهربانی و گذشت		
	تنبیه		
صحنه‌های انتخاب و تصمیم‌گیری که عاشقانه به سوی حرم روانه می‌شوند (دقایق ۳ و ۱۱)	صبر	تمرکز بر واقع‌بینی و پذیرش حقایق	
	حقیقت		
	واقعیت		
صحنه بیان ادبیات عاطفی، عقلی و عقیدتی (دقیقه ۱۰)	زمان	امید به آینده	
	تجربه		
	آینده		
	تجربه		
	آینده		

نتایج

۱. مهم‌ترین مؤلفه‌ها در مستند «رضای رضوان»

با بررسی سکانس‌ها و صحنه‌ها و با استفاده از تحلیل مضمون، مشخص شد که مهم‌ترین مؤلفه‌های ادبیات تعلیمی و تربیتی رضوی، در مستند «رضای رضوان» عبارتند از:

۱. امید به رحمت خداوند؛ ۲. تلاش برای رسیدن به اهداف؛ ۳. دوری از آرزوهای خیالی؛
۴. امید به گذشت از خطا؛ ۵. تمرکز بر واقع‌بینی و پذیرش حقایق؛ ۶. امید به آینده.

همان‌گونه که در بخش روش‌شناسی بیان شد، براساس روندی مشخص و نظام‌مند، مؤلفه‌های پایه، مؤلفه‌های سازمان‌دهنده و مؤلفه‌های عالی در این روش در جدولی ارائه شد.

۲. رتبه‌بندی مؤلفه‌های ادبیات تعلیمی و تربیتی رضوی

مؤلفه‌های استخراج‌شده، همراه مصادیق آنها، به متخصصان ارائه شد تا میزان موافقت و مخالفت خود را درباره مصادیق هریک از مؤلفه‌های استخراج‌شده، بیان کنند.

جدول ۲: میزان توافق متخصصان در زمینه مؤلفه‌های ادبیات تعلیمی رضوی در مستند «رضای رضوان»

مؤلفه‌های مفهوم ادبیات تعلیمی رضوی	سکانس‌ها و صحنه‌های مرتبط با مؤلفه‌ها	رتبه	میزان توافق
امید به رحمت خداوند	دقیقه ۲-۱ و ۷-۵	۱	۰/۹۱
تلاش برای رسیدن به اهداف	دقیقه ۳-۲	۲	۰/۸۷
دوری از آرزوهای خیالی	دقیقه ۸-۷	۳	۰/۸۴
امید به گذشت از خطا	دقیقه ۱۵	۴	۰/۷۴
تمرکز بر واقع‌بینی و پذیرش حقایق	دقیقه ۳ و ۱۱	۵	۰/۷۷
امید به آینده	دقیقه ۱۰	۶	۰/۸۲

۱. امید به رحمت خدا

در همین زمینه، روایتی از امام رضا(ع) وجود دارد که شب جمعه را شب نزول رحمت و گشودن درهای مغفرت الهی به روی بندگان دانسته و می‌فرماید: **إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُنَزِّلُ مَلَكَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا كُلِّ لَيْلَةٍ فِي الثَّلَاثِ الْأَخِيرِ وَ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فِي أَوَّلِ اللَّيْلِ فَيَأْمُرُهُ فَيَنَادِي هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأَعْطِيَهُ هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَاتُوبَ إِلَيْهِ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ يَا طَالِبَ الْخَيْرِ أَقْبِلْ يَا طَالِبَ الشَّرِّ أَقْصِرْ فَلَا**

يَزَالُ يُنَادِي بِهَذَا حَتَّىٰ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ عَادَ إِلَىٰ مَحَلِّهِ مِنْ مَلَكَوتِ السَّمَاءِ (بحار الانوار، ج ۲: ۳۱۴): «خداوند تعالی، در ثلث آخر هر شب و هر شب جمعه از اول شب، فرشته‌ای به آسمان دنیا می‌فرستد و آن فرشته به فرمان خداوند ندا می‌کند: آیا هیچ درخواست‌کننده‌ای هست تا خواسته‌اش را برآورم؟ آیا هیچ توبه‌کننده‌ای هست تا توبه‌اش را بپذیرم؟ آیا هیچ استغفارکننده‌ای هست تا او را بیامرزم؟ ای که طالب خیر هستی، به این سو بیا، ای که به دنبال شر هستی، دست نگهدار. این فرشته تا طلوع فجر، این ندا را ادامه می‌دهد و چون فجر طلوع کند، به محل خود در ملکوت آسمان باز می‌گردد». البته اصل این روایت را امام رضا(ع) در خصوص تحریف حدیث پیامبر(ص) ایراد فرمودند که بسط این موضوع، در چارچوب این پژوهش قرار ندارد. اشاره فرمایشات، نشان‌دهنده وجود رحمت خداوند، نه تنها در مواقع و زمان معین، بلکه در همه حال، به سمت امت، ساری و جاری است و شرط بی‌نصیب‌نماندن از این الطاف خداوندی، شوق طلب طالب است. در رابطه با امید به رحمت خداوند و عبادت و ارتباط ایشان با خداوند آمده است که حتی در رختخواب نیز قرآن تلاوت می‌کردند و اگر در آیه‌ای نامی از بهشت برده می‌شد، آن را از خدا درخواست می‌کرد و اگر نامی از دوزخ برده می‌شد، گریه می‌کرد و از خداوند دوری از آن را می‌خواست» (جمعی از علمای لبنان، ۱۳۷۹). این نوع رفتار الگویی در آن مقام، نشان از امید به رحمت بیکران خداوندی را برای پیروان خود نوید می‌دهد. دقیقه ۲ - ۱ و ۷ - ۵ فیلم «رضای رضوان»، صحنه‌هایی از خادمان امام رضا(ع) را در قالب کفشدار، نشان می‌دهد که نه تنها خود کفش‌های زائین، بلکه خاک پای آنها را که با خلوص نیت، قدم به زیارت امام گذاشته‌اند، مقدس شمرده و گاهی اوقات این خاک را به عنوان تبرک، تا آخر عمر پیش خود نگه داشته؛ با این امید که رحمت خداوند و الطاف امام رضا(ع) او را در مسیرهای پرپیچ‌وخم دنیا و آخرت، نگهداری کند. این نوع معرفت‌شناختی از اندیشه‌های تعلیمی رضوی، حکمت اجتماعی آن را در این مکتب به‌خوبی نمایان می‌سازد.

۲. تلاش برای رسیدن به اهداف

امام رضا(ع) به ابی‌هاشم جعفری فرمود: «یا ابا هاشمِ الْعَقْلُ حِبَاءٌ مِنَ اللَّهِ وَالْأَدَبُ كُفَّةٌ، فَمَنْ تَكَلَّفَ الْأَدَبَ قَدَّرَ عَلَيْهِ وَ مَنْ تَكَلَّفَ الْعَقْلَ كَمْ يَزِدُّ بِذَلِكَ إِلَّا جَهْلًا (اصول کافی، ج ۱: ۲۴؛ بحار الانوار، ۷۸: ۳۴۲): عقل، عطیه الهی است و ادب و تربیت، نتیجه زحمت. آن کس که در راه فراگیری ادب به زحمت و مشقت تن در دهد، پیروز می‌شود و سرانجام مؤدب می‌شود و آن کس

که در راه ازدیاد عقل خدادادی که جزو سرشت آدمی است (عقل طبیعی) سعی و مجاهده ننماید، جز بر نادانی خود نیفزوده است. یعنی بهترین بخشش و ارثی که والدین برای فرزندان از خود به جای می‌گذارند، ادب و تربیت پسندیده است و این انسان را اجتماعی می‌کند. ادب جنبه جهانی دارد و اولین زبان زنده اجتماع است. زبان ادب، زبان همگانی و ابتدایی است و برای همه مردم قابل فهم است (کتابچی، ۱۳۷۸)؛ یعنی بالاترین نتیجه تلاش و همت انسان، تربیت صحیح می‌تواند باشد، آن‌طور که در آموزه‌های دینی و رضوی ما تأکید شده است و این نتیجه، در عمل هم باید آشکار و نمایان شود. داشتن ارادت به امامان معصوم و سرلوحه‌قراردادن اندیشه‌های آنها، در زندگی فردی و اجتماعی، علی‌الخصوص، اندیشه‌های تعلیمی و تربیتی رضوی، یکی از جلوه‌های سخت‌کوشی در تربیت و تعلیم صحیح قلمداد می‌شود.

این مسئله در دقیقه ۳ - ۲ فیلم «رضای رضوان» به خوبی نمایان است. آنجا که زائر پیری، تمام ثمره تلاش و کوشش زندگی خود را در احترام به زائری می‌داند که قدم به حرم مطهر امام رضا(ع) گذاشته است. در عین حال، تصویر دست‌های پرتوان او را نشان می‌دهد که با تلاش خود محصول را از زیر خاک بیرون می‌کشد و همان دست‌ها در نمایی دیگر با ذکر دعا و ارادت خاصی به امام رضا(ع) ادامه می‌یابد.

۳. دوری از آرزوهای خیالی

از منظر آموزه‌های اسلامی و تأکیدات امامان معصوم(ع)، آرزوهای دراز، تأثیر مخربی بر زندگی معنوی و اخلاقی و حتی مادی انسان‌ها دارد و در روایات با تعابیر مختلف، از آن نکوهش شده است.

امام رضا(ع)، درباره بلندی آرزوها و کوتاهی عمر در دنیا فرمود:

کَلْنَا نَامِلٌ مَدَا فِي الْأَجَلِ	وَالْمَنِيَا هُنَّ آفَاتُ الْأَمَلِ
لَا تَغْرَنُكَ أَبَاطِيلُ الْمَنَى	وَالزَّمِ الْقَصْدَ وَدَعْ عُنْكَ الْعَلَلَ
إِنَّمَا الدُّنْيَا كَظَلٍّ زَائِلٌ	حَلَّ فِيهِ رَاكِبٌ ثُمَّ رَحَلَ

(بحارالانوار، ج ۴۹: ۱۰۷، ج ۱/ از عیون اخبارالرضا، ج ۲: ۱۷۷ - ۱۷۸)

همه ما دوست داریم عمرمان طولانی شود، ولی مرگ آفت این آرزوست. آرزوهای بیهوده، تو را مغرور نکنند، بلکه همیشه اراده محکم داشته باش و بهانه‌ها را واگذار. دنیا مانند سایه‌ای

زودگذر است که سواره‌ای در آن می‌آرامد و به‌زودی رخت سفر می‌بندد. یکی از آثار منفی آرزوهای دراز این است که انسان را، به انواع گناهان دعوت می‌کند و آن را به دنیا حریص می‌سازد و در نتیجه، آخرت را به فراموشی می‌سپارد. در جای دیگر، در خصوص دل‌نستن به کار دنیا و آرزوهای خیالی می‌فرماید: «خَمْسٌ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ فَلَا تَرْجُوهُ لِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ: مَنْ لَمْ تَعْرِفِ الْوَثَاقَةَ فِي أَرْوَمَتِهِ، وَالْكَرَمَ فِي طِبَاعِهِ، وَالرِّصَانَةَ فِي خَلْقِهِ، وَالنُّبْلَ فِي نَفْسِهِ، وَالْمَخَافَةَ لِرَبِّهِ». پنج خصلت است که هر کس از آنها بی‌بهره باشد، در کار دنیا و آخرت، ذره‌ای به او دل نبندید: ۱. کسی که در نهادش، اعتماد نبینی؛ ۲. کسی که در سرشتش، کرم نیایی؛ ۳. کسی که در آفرینشش، استواری نبینی؛ ۴. کسی که در نفسش، نجابت نیایی؛ ۵. کسی که از خدایش، بیمناک نباشد (تحف العقول: ۴۴۶؛ بحار الانوار، ج ۷۸: ۳۳۹). این ادبیات تعلیمی را با توجه به معرفت‌شناختی تعلیمات رضوی و تحلیل تصاویر فیلم «رضای رضوان»، در دقیقه ۸-۷ می‌توان به‌دست آورد. در بعضی مواقع، انسان روی بعضی چیزهایی که همیشه پیشش هست، دقت لازم را ندارد، ولی زمانی که قدم به این مکان مقدس می‌گذاری، بسیاری از چیزهایی که در زندگی عادی به آنها دقت نمی‌کردی، باارزش شده و برعکس بسیاری از چیزها از ارزش و اعتبار ساقط می‌شوند. انسان در حرم مطهر، کم‌تر به فکر مادیات زندگی است و بیشتر به فکر ابعاد معنوی زندگی است که جلوه‌گر می‌شود. چنانچه «هایدگر»^۱ می‌گوید: وجود آن موجود، که به فراموشی سپرده شده است، نمایان می‌شود. در واقع، شناخت انسان از خود و آرزوهای خود، رنگ حقیقت به خود گرفته و در مسیر حقیقی قرار می‌گیرد.

۴. امید به گذشت از خطا

امام رضا(ع) می‌فرماید: «توبه‌کار، به‌منزله کسی است که گناهی نکرده است» (بحار الانوار، ج ۶: ۲۱). بازتاب این نوع ادبیات در جامعه، دل هر مشتاقی را به سوی این بینش و تفکر جذب می‌کند. این نوع امیدواری امروزه باید در جامعه ما خیلی بیشتر از آنچه هست، اهمیت داشته باشد. امید به گذشت از خطاها و بازگشت دوباره به مسیر زندگی حقیقی، نیاز عقلی و عاطفی انسان معاصر است. اساس تعلیم و تربیت رضوی، گذشت و رحمت است، اما انسان پیوسته در معرض اشتباه و خطا قرار دارد و اگر به خود نیاید و بیداری حاصل نشود، به تدریج از انسانیت خروج پیدا کرده و از آن فاصله می‌گیرد. پس در قدم اول، بیدار شدن و در قدم‌های بعدی امید به بخشش در این نوع

ادبیات تعلیمی و تربیتی رضوی می‌تواند کارساز باشد.

در دقیقه ۱۵ فیلم «رضای رضوان» زائری را می‌بینیم که حین صحبت از بخشش و ارادت، با چشمانی اشکبار، امید به بخشش را به زیبایی هرچه تمامتر، نشان می‌دهد.

۵. تمرکز بر واقع‌بینی و پذیرش حقایق

ریان بن صلت می‌گوید: امام رضا(ع)، در مورد توجّه به عیوب خویشتن، این شعر را برای من

خواند:

و ما لزماننا عیب سوانا	يعيب الناس كلهم زمانا
ولو نطق الزمان بناهجانا	نعيب زماننا و العيب فينا
وياكل بعضنا بعضا عيانا	وان الذئب يترك لحم ذئب
فويل للغريب اذا اتانا	لبسنا للخداع مسوك طيب

همه مردم، در صدد عیب‌جویی از زمانه هستند، ولی زمانه عیبی ندارد، جز خود ما. ما از زمانه عیب می‌گیریم و حال آنکه عیب در ماست و اگر زمان به‌سخن بیاید از ما بدگویی خواهد کرد. هیچ گرگی گوشت گرگ دیگر را نمی‌خورد، اما بعضی از ما، گوشت بعضی دیگر را آشکارا و بی‌پرده می‌خوریم. آری، ما از خود، ظاهری دلفریب و خوش‌آیند می‌سازیم، پس وای بر غریبه‌ای که به‌سوی ما بیاید» (عیون اخبارالرضا، ج ۲: ۱۷۷).

امام رضا(ع) در واقع، به‌نوعی، انسان را به واقع‌بین‌بودن و در صدد برطرف کردن عیوب خود و در نهایت یافتن مشکلات زندگی را، بیشتر در خود شخص، سفارش می‌کند. در دقیقه ۳ و ۱۱ فیلم «رضای رضوان»، این مسئله به‌خوبی نشان داده شده است؛ یعنی باتأکید بر اندیشه‌های رضوی در خصوص ادبیات تعلیمی و تربیتی، آنکه در نهایت باید در جهت رفع مشکلات و انتخاب مسیر تصمیم بگیرد، خود انسان است. در ادامه، فیلم مشخص می‌کند که چنگ‌زدن به ریسمان معرفت و ادب رضوی می‌تواند شما را از ظلمات زندگی به‌سوی روشنایی و کمال، رهنمون سازد و در واقع، این ادبیات تعلیمی رضوی در بستر تصاویری زیبا و گویا راه را از چاه تشخیص داده و تصمیم‌نهایی را برعهده شخص گذاشته است. در واقع، این نظام تربیتی و تعلیمی رضوی، با تصاویری زیبا و جذاب، انسان‌ها را با رحمت و بخشش بیکران الهی آشنا کرده و بر صفات رحمان و رحیم خداوند، تأکید دارد.

۶. امید به آینده

امام رضا (ع) می‌فرماید: «هرکس به مؤمنی گشایشی دهد، خدا روز قیامت، دلش را گشایش دهد» (اصول کافی، ج ۳: ۲۸۶). این نوع امیدواری و امید به آینده داشتن، تنها در پرتو اندیشه‌های رضوی که انسان را به الطاف بیکران الهی سوق می‌دهد، ظهور و بروز پیدا می‌کند. امروزه شادکردن دل مؤمن بیشتر به همدلی و وفاق افراد جامعه می‌انجامد و نیز تعامل با حاکمیت را بیش‌ازپیش طلب می‌کند. جامعه باید طوری عمل کند که مردم، با درس گرفتن از گذشته و تاریخ خود و عدم سرزنش و اشتباهات و خطاهای گذشته فرد، با امید به سمت آینده، حرکت کند. در این مسیر الگوهای دینی و اندیشه‌های تعلیمی رضوی، می‌تواند بسیاری از تیرگی‌ها و ناامیدی‌ها را به امیدواری و موفقیت تبدیل کند. نشر این ادبیات تعلیمی و تربیتی رضوی، در بستر رسانه‌ای به نام سینما، در قالب تصاویری مستند از مردم، تأثیرات فراوانی را به دنبال خواهد داشت. در دقیقه ۱۰ فیلم «رضای رضوان»، تصویر مردی را نشان می‌دهد که تمام آمال و آرزوهای خود را در یک کلمه خلاصه می‌کند؛ آن هم زیارت امام رضا(ع). این ادبیات عاطفی، عقلی و عقیدتی، نشان‌دهنده بازتاب عینی ادبیات تعلیمی رضوی در جامعه است که در شخص بروز و ظهور یافته است.

بحث و نتیجه‌گیری

تعلیم و تربیت، یکی از معیارهای بهزیستی و سلامت روانی است. جوامع مختلف درصدد افزایش این روحیه بین شهروندان خود، از طرق مختلف، به‌خصوص از طریق نظام آموزشی‌اند. فیلم‌های با محتوای دینی پس از انقلاب اسلامی می‌تواند حاوی پیام‌های تربیتی فراوانی باشد که استفاده صحیح از ادبیات دینی در محتوای این نوع از فیلم‌ها، کمک شایانی به تحقق تربیت اسلامی و رشد و توسعه فردی و اجتماعی شهروندان می‌کند. باتوجه به یافته‌های پژوهش، مهم‌ترین مؤلفه‌های تعلیم و تربیت رضوی، در فیلم «رضای رضوان» عبارتند از: ۱. امید به رحمت خداوند؛ ۲. تلاش برای رسیدن به اهداف؛ ۳. پرهیز از آرزوهای خیالی؛ ۴. امید به گذشت؛ ۵. تمرکز بر واقع‌بینی پذیرش حقایق؛ ۶. امید به آینده که این مؤلفه‌ها و تأثیرات آنها در یک بستر سینمایی تحلیل شد.

در شرایط فعلی جامعه ما، مسائلی مانند فاصله گرفتن از فرهنگ سخت‌کوشی و تلاش، سپردن

امور زندگی به شانس و اقبال، کم‌شدن آستانه تحمل و صبر و تمایل به انجام کارهای ساده و کاهش روحیه امیدواری، گریبان‌گیر جامعه و به‌خصوص نوجوانان و جوانان شده است، لذا بازنگری و تغییر در برنامه‌های تربیتی و فرهنگی در سطح کلان جامعه، ضروری است. در این میان، نظام آموزش عالی، نقش مهمی در تغییر تفکر و روحیات جوانان دارد. آموزش عالی، باید با تمسک به منابع دینی و فرهنگی غنی موجود، نسبت به افزایش روحیه امید و تلاش بین اقشار مختلف جامعه، خصوصاً جوانان، اقدام کند؛ زیرا جوانان، به دلیل ویژگی‌های سنی و عاطفی، همواره در معرض خطر ناامیدی و بی‌انگیزگی قرار دارند. مسئولان امور دینی و فرهنگی، باید با ایجاد فضای تعاملی، شاد و برانگیزاننده که مشوق تلاش و کار گروهی است، محیطی را فراهم سازند که یأس و ناامیدی را به امید و خوش‌بینی تبدیل کنند. نهادهای فرهنگی و همچنین سیاست‌گذاران امور سینمایی و رسانه‌ای، برای تحقق مفهوم تعلیم و تربیت رضوی، باید مردم را به تلاش، سخت‌کوشی و پیشرفت مداوم رهنمون سازند و آنان را متوجه خطرات آرزوهای محال و دست نیافتنی کنند. در این میان، نقش آموزش و پرورش در ایجاد و بهبود بسترهای تلاش و پویایی بین دانش‌آموزان به‌عنوان نهاد تعلیمی و تربیتی پایه، با استفاده از یافته‌های دینی و علمی دارای اهمیت است. در این ارتباط و برای درک مسائل نوجوانان و براساس یافته‌های حاصل از منابع دینی و به‌خصوص از طریق رسانه‌ای به نام سینما، ایجاد نظام شایسته‌سالاری در جامعه، وجود یک نظام تشویقی و تنبیهی برانگیزاننده، بازنگری در محتوا و مضمون فیلمنامه‌هایی با موضوع دینی و تربیتی، استفاده از دانش افراد خلاق و تشویق آنان به مشارکت، ایجاد محیط امن و خلاق، وجود مدیریت متخصص دولتی و غیردولتی، برنامه‌ریزی برای ایجاد محیط جذاب و یادگیرنده و برنامه‌ریزی برای اوقات فراغت جوانان، به‌خصوص در محیط آموزشی، می‌تواند به افراد جامعه، خصوصاً جوانان، کمک کند تا این قشر تأثیرگذار و البته حساس، ضمن شناخت بهتر استعدادهای خود در زمینه‌هایی که امکان موفقیت بیشتری دارند، به تلاش و فعالیت بپردازند. همان‌طور که نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد، اگر تلاش و فعالیتی با انگیزه مضاعف و اهداف آرمان‌گرایانه همراه شود، می‌تواند ضمن افزایش روحیه امیدواری و بهبود وضعیت روحی و جسمی جوانان، آنان را به انسان‌هایی مولد، کوشا، خودراهر و موفق تبدیل کند که همواره به آینده خود خوش‌بین و امیدوار باشند.

یادداشتها

- ۱ - بخشی از جریان تربیت که به شکل سازماندهی شده، قانونی، عادلانه، همگانی و الزامی در مدرسه با محوریت دولت اسلامی و مشارکت فعال دیگر ارکان تربیت - خانواده، رسانه و سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی - صورت می‌پذیرد و باتأکید بر وجوه مشترک (انسانی، اسلامی، ایرانی) - همراه با توجه به وجوه اختصاصی هویت متریان (به‌ویژه هویت جنسیتی) - در پی آن است تا آنان، مرتبه‌ای از آمادگی را برای تحقق حیات طیبه در ابعاد گوناگون فردی، خانوادگی و اجتماعی به‌دست آورند که تحصیل آن مرتبه، برای عموم افراد جامعه لازم یا شایسته باشد. (مبانی نظری و تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران)
- ۲ - از بیانات مقام معظم رهبری در جمع کارکنان سازمان صدا و سیما ۱۳۸۳/۲/۲۸

منابع

- ارجمند، مهدی (۱۳۷۶)، *سینمای متعالی*، تهران: دفتر پژوهش‌های سینمایی، انتشارات سوره مهر.
- اسفندیاری، شهاب (۱۳۹۵)، *سینمای مقاومت*، تهران: انتشارات سوره مهر.
- بلوک‌باشی، علی (۱۳۷۷) *نقد و نظر*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بنی‌اردلان، اسماعیل (۱۳۹۳)، ادبیات و سینما، *دوماهنامه فرهنگی هنری بیناب*، شماره ۹: ۲۴ - ۲۳.
- پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی (۱۳۷۹)، *هم‌اندیشی دین از چشم سینما*، (مجموعه مقالات)، ج ۳، تهران: انتشارات سوره مهر.
- پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی (۱۳۸۰)، *سینما، دین، ایران (مجموعه مقالات) و سینمای دینی از نگاه سینماگران (مجموعه مصاحبه‌ها با اهالی سینما)*، تهران: انتشارات سوره مهر.
- جمعی از علمای لبنان (۱۳۷۹)، *زندگانی امام رضا (ع)*، ترجمه حمیدرضا کفایش، تهران: انتشارات عابر.
- حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی (۱۳۸۸)، *توسعه و تحول در فرهنگ و هنر اسلامی*، تهران: انتشارات سوره مهر.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲)، *الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- ربیعی، هادی (۱۳۸۸)، *جستارهایی در چیستی هنر اسلامی*، ج ۱. تهران: فرهنگستان هنر، انتشارات شادرنک.
- سازمان تبلیغات اسلامی (۱۳۶۸)، *امام رضا (ع)*، تهران: مرکز چاپ و نشر معاونت فرهنگی.
- شفیعی سروسنایی، اسماعیل (۱۳۸۷)، *تفکر، فرهنگ، ادب و تمدن*، تهران: انتشارات هلال.
- شیخ صدوق، (بی تا)، *عیون‌الآخبار امام رضا (ع)*، ترجمه علی‌اکبر غفاری.
- صدری، محمد (۱۳۷۹)، *مفهوم واقعیت در هنر سینما*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، انتشارات سوره مهر.
- طالبی‌نژاد، احمد (۱۳۷۷)، *در حضور سینما (تاریخ تحلیلی سینمای پس از انقلاب)*، تهران: انتشارات بنیاد سینمای فارابی.

عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدمسعود؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون: اندیشه مدیریت راهبردی و شبکه مضامین، روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی، ش ۵: ۱۵۱ - ۱۹۸.

عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی، جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۲۳ (۴۵): ۳۴ - ۱۹.

عطاری، عباس (۱۳۸۶)، خورشید شرق، تهران: انتشارات آسیم.

غفوری، علی (۱۳۹۴)، سرگذشت هشتمین امام شیعیان امام رضا (ع)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

کتابچی، محسن (۱۳۸۷)، آئین زندگی از دیدگاه امام رضا (ع)، مشهد: انتشارات الف.

لطیفی، علی؛ پارسانیا، حمید و داودی، محمد (۱۳۹۲)، روش‌شناسی دانش تربیت اسلامی براساس رویکرد استنباطی تأسیسی دکتر خسرو باقری، روش‌شناسی علوم انسانی، ۲۰ (۷۷): ۳۸ - ۷.

مؤمنی، هادی و ابراهیمی، میثم (۱۳۹۴)، فلسفه اسلامی و زیبایی‌شناسی، تهران: انتشارات بیهق کتاب.

نصر، سیدحسین (۱۳۷۱)، سه حکیم مسلمان، تهران: انتشارات امیرکبیر.

نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاه شهید بهشتی (۱۳۸۲)، اسلام و توسعه، (مجموعه مقالات)، تهران: پژوهشکده فرهنگ و معارف اسلامی.

نیک‌نشان، شقایق؛ نوروزی، رضاعلی و نصر اصفهانی، احمدرضا (۱۳۸۹)، تحلیلی بر رویکردهای روایی در پژوهش کیفی، روش‌شناسی در علوم انسانی، ش ۱۶ (۶۲): ۱۶۰ - ۱۴۱.

National Identity, Popular Culture and Everyday Life//Tim Edensor 200 (Ed.) (2003) Iran Encountering Globalization.London: Routledge Curzon The Limiting Imagination of National Cinema. In HJORT, M and S.MACKENZIE (Eds.) Cinema and nation. London: Routledge

Art and society. Readings in the sociology of the arts. Arnold W.Foster and Judith R.Blau: stat university of New York press (1989) Using the creative arts in therapy. BERNIE WARREN, (1993).London and New York

Cinema concept and practice. EDWARD DMYTRYK, (1988).focal press. Boston London. Printed in the United States of America

Williams, A. (Ed.) (2002a) Film and Nationalism. New Jersey: Rutgers University. (Tapper,R(Ed.)(2002) The New Iranian Cinema: politics, Representation and Identity. London and New

